

Domaniczky Endre*

1.2. Az időtényező

Tradíció és modernizáció szorításában

A jog forradalma Erdélyben (1791–1867)

1. Bevezetés – Erdély térben és időben

1.1. A táj

Erdélybe – a Kárpát-medence hegyekkel lehatárolt keleti részébe, az ún. Erdélyi-medencébe – még a 9. század második felében érkeztek meg a honfoglaló magyar törzsek, és innentől kezdve több mint ezer éven át a Magyar Korona részét képezte¹ – még akkor is, amikor a Habsburg–török háborúk korában egy időre függetlenné vált. Erdély ugyanis – vélhetően amiatt, hogy a Kárpát-medencén belül földrajzilag is jól elkülöníthető egységet képez – kezdettől fogva bírt valamiféle területi önkormányzattal a Magyar Királyságon belül,² amely lehetővé tette, hogy amikor „a történelmi események baljóslatú fordulatai odavezettek, hogy az 1540-es években a magyar glóbusból mint a centrifugális erő folytán valamely nagy égitestből leszakadó darab, kiszakad[t]”, önállóan is létezhesen. Erdély függetlensége és önállósága azonban mindvégig feltételes és célhoz kötött maradt. Feltételes volt, ugyanis mozgásteret a két korabeli nagyhatalom, az Oszmán és a Habsburg Birodalom sakkjátszmáinak fényében alakult. Amikor az erőegyensúly – egy-egy pillanatra – lehetővé tette, Erdély megerősödött, egyébként a nála erősebb fél instrukcióit kellett követnie. Azt, hogy Erdély mint önálló entitás célhoz kötötten létezik, már Bocskai István fejedelem megfogalmazta a politikai hitvallásként papírra vetett végrendeletében.³ Az erdélyi fejedelmek pedig – amikor erre lehetőségük nyílt – igyekeztek ennek megfelelően cselekedni, így Erdély „századokon át... mindig mint a nagy égitestet követő hold”,⁴ Magyarországra figyelve élte önálló állami életét.

Az Oszmán Birodalom meggyengülésével Erdély is a Habsburg Monarchia részévé vált. Bár az uralkodó a Magyar Korona jogán bírta, az anyaországtól elkülönülten igazgatta azt.⁵ Annak ellenére, hogy a két országrész már a Habsburg-fennhatóság alatt is egymástól elválasztva maradt, a két ország rendjei fenntartották az egyesülés iránti igényüket, és részben össze is dolgoztak, hiszen céljuk az eredeti állapot, a II. (Jagelló) Lajos halála előtti országtérlet helyreállítása volt.

Jelen dolgozat tehát – az 1848-as jogalkotási vívmányok és konkrétan az áprilisi törvényekhez fűződő viszony bemutatása érdekében – egy három évszázados időszakot vizsgál, amelyben Erdély Magyarországtól elválasztva létezett. Ez a háromszáz év két, nagyjából egyenlő időszakra bontható: *a)* az 1540-től uralkodó (Szapolyai) II. János Zsigmond választott király alatt formálódó Erdélyi Fejedelemség története az 1690-es Habsburg hatalomátvételig leginkább az „egy szívvel két hazában” fordulatot írható le, hiszen Erdély – kisebb területen és szerényebb körülmények között – tovább élte a középkori magyar nemzeti törekvéseket és hagyományokat. *b)* Az ezt követő, 1690 és 1848 közötti másfél évszázadban viszont a Habsburg-dinasztia érdekei domináltak az ország részben. Erdély sorsa elméletileg ekkor is Magyarországhoz volt kapcsolva, ám jövőjét az összbirodalmi szempontok határozták meg, elsősorban az a tény, hogy Magyarország Erdély nélkül könnyebben kormányozhatóknak tűnt. Az első másfél évszázad célhoz kötött létezését – amikor a két állam egyidejű létezése egyetlen célt, a magyarság túlélését szolgálta – felváltották a hatalomtechnikai érdekek, amelyek a két fő hatalmi tényező, a Bécsben székelő királyi udvar és a Pozsonyban székelő magyar rendek küzdelmeinek megfelelően alakultak. A második másfél évszázadban tehát Erdély a periféria perifériájára került, ugyanis annak ellenére, hogy az államszervezet a régi alapokon működött tovább – és ezen kisebb, a hatalomgyakorlást megkönnyítő változtatásokat is eszközöltek –, a lényeges döntések az országrész területén kívül, az ott zajló folyamatok és küzdelmek eredőjeként születtek. Ebben a helyzetben az erdélyi rendek legjelentősebb erejének, a magyar és székely előkelőknek a célja csupán kettős lehetett: *a)* a fennálló hatalmi helyzet – és ezen belül saját pozícióik – megőrzése; *b)* a Magyarországon látott folyamatok és kezdeményezések átültetésének sürgetése.

Erdély fejlődésének megrekedése részben e sokáig feloldhatatlan patthelyzetnek volt köszönhető. Részben viszont annak, hogy a fejlődés útjában álló problémák – elsősorban a jobbágyi terhek rögzítése és egységesítése, vagy a megváltozott etnikai arányok döntéshozatalban történő érvényesítése – rendezése egyik hatalmi tényezőnek sem állt érdekében, és annak megoldását a nemzetközi helyzet sem kényszerítette ki. A változásokat így elsősorban a korszellem érlelte meg, elsőként a felvilágosodás, majd a nemzeti öntudatra ébredés, amely az elkorhadt intézményrendszer kereteit minden alkalommal a végletekig feszítette.⁶ A döntő impulzusok azonban magyarországi közvetítéssel érkeztek meg, hiszen az országrész döntéshozóinak egy része részt vett a magyar országgyűléseken is, ahol a magyar reformkor időszakában folyamatos politikai küzdelmek zajlottak a központosítást támogató udvar (Bécs) és az autonómia pártján álló helyi erők (Pozsony) között. Ebben a küzdelemben Bécs legfontosabb érdeke Erdély külön tartományként való megőrzése volt, és ez a szándék egybeesett az erdélyi döntéshozók érdekeinek többségével is, hiszen lehetővé tette a fennálló helyzet fenntartását is. Éppen e jelentős érdekellentét miatt az erdélyi

* Domaniczky Endre PhD, vezető kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, óraadó, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi és Európai Tanszék, ORCID: 0009-0007-4623-7598

modernizációs törekvések – amelyet másképpen „erdélyi reformkornak” is nevezhetünk – a magyarországinál lassabban és kisebb léptékben valósulhattak meg.

1848 történelmi pillanatában azonban egy kis időre minden megváltozott: az erdélyi rendek (elsősorban a magyar és a székely „nemzet”) minden korábbi érdekét feladva a változások mellett döntött, amelyeket – a magyarországi események és erőviszonyok ismeretében az uralkodó is jóváhagyott. A forradalmi pillanat néhány hónap alatt elenyészett, és az 1849–1867 közötti időszak a visszarendeződésről, illetve a birodalmi érdekek elsőbbségének biztosításáról szólt. A kiegyezés azonban Erdélyben is visszatért az 1848-as alapokhoz, és ezzel megkezdődhetett az ország rész visszailleszkedése és modernizációja. 1867 látszólag a magyar érdekek biztosításáról szólt, a gyakorlatban azonban a románoknak is kedvezett, hiszen az úrbérrendezés következtében megnyitotta az utat a román földbirtok megerősödése előtt. A magyar vezetéssel végigküzdött erdélyi reformkor tehát nem csupán a magyarság, hanem a románság érdekeit is védte és szolgálta, amely azonban a 20. század nagy közép-európai traumái során nem kapott sem kellő figyelmet, sem elismerést.

Az alábbiakban erről a folyamatról, az erdélyi reformkorról, céljairól, képviselőiről és eredményeiről lesz szó.

2. Erdély államszervezete és joga a 18. század végén

A kiváló magyar jogtudós, Sándorfy Kamill szép megfogalmazásban: „A mohácsi vésszel bekövetkezett különválás nem jelentette Erdély számára a teljes jogi különválást is. Megmaradtak összekötő szellemi hídnak az 1526 előtt alkotott közös törvények, s Werbőczy Hármaskönyve, melynek megszületése megelőzte Erdély különválását...”⁷ Vagyis ahogy Magyarországon, úgy Erdélyben is a magyar jogrendszer és joggyakorlat jelentette azt az alapot, amelyre az államszerkezet ráépülhetett. Míg azonban Magyarországon a struktúra alapját a 17. század elején alkotott 1608-as törvények, addig Erdélyben még a középkori magyar állam bukását megelőzően, 1437-ben kimondott ún. kápolnai unió jelentette. A rendszert később, előbb a Habsburg-ház nőági örökösödésével kapcsolatban, majd az 1790-es években mindkét helyen finomították. Míg Magyarországon a történeti alkotmány rugalmassága közmondásossá vált, a 19. század végi Erdély államszervezetének működését az 1791. évi erdélyi országgyűlés aprólékosan rögzítette.⁸ Bár a struktúra a két országban hasonló volt, a magyar országgyűlés a 18. század végén két-, az erdélyi egykamarás volt, és ekkoriban mindkét szervnek latin volt a hivatalos nyelve. Számos ponton eltért a két országgyűlés összetétele, ülésezési rendje és választása is. Bár a szabad vallásgyakorlást már a 17. század elején Magyarországon is törvénybe foglalták, a vallászabadságot (a világon) először Erdélyben – magyar nyelven – deklarálta az 1568-as tordai országgyűlés.⁹ Ez a sajátosság az erdélyi megyei tisztségviselők és az országgyűlési követek megválasztásánál is érvényesült.¹⁰ A szak-

irodalom különbséggel említi meg, hogy Erdély területén vármegyék mellett más területi egységek (székely székek, szász székek és vidékek) is léteztek, de a külön jogállású közigazgatási egységek (például a jász és kun székek) Magyarországon is fennmaradtak, és ezek mindkét helyen csak az 1867 utáni megyerendezés során tűntek el végérvényesen.

3. Nemzetiségi viszonyok

Az Erdélyi-medence már a honfoglaló magyarok megérkezésekor vegyes lakosságú terület volt, ám a terület több mint nyolcszáz éven keresztül magyar többségű maradt.¹¹ A kápolnai unió három nemzete közül a „magyarok Árpáddal 889-ben jöttek be, a székelyek állítólag 374-ben a hunokkal, a szászok nagy részét II. Géza telepítette be... 1142-ben” – rögzítette még a 20. század közepén nagyszabású jogtörténeti munkájában Sándorfy Kamill.¹² Az általa használt évszámok valójában inkább jelzésértékűek, hiszen a különböző népek és népcsoportok be- és megtelepedése hosszabb ideig tartott, és a népek korai etnogenezise tekintetében még ma is számos fehér foltot találunk.¹³ Fontos azonban rögzíteni azt is, hogy az Erdély történetében a 17. századtól egyre fontosabb szerepet játszó románok a ma ismert adatok szerint a 13. század első felében jelennek meg Erdélyben. Miután az ország rész a 16. században lassan önálló fejedelemséggé alakul, a háborús idők újabb népmozgásokat generálnak a területen. Ezek közül a legfontosabb a magyarság megfogyatkozása már a 16. századtól kezdve, majd a székelyek ki-, illetve a románok bevándorlása a 18. században. A korban rendszeresen pusztító járványok népességszámra gyakorolt hatásáról még közelítő adatokkal sem rendelkezünk.¹⁴

A terület magyar etnikai többsége a 18. század közepére enyészhetett el. Száz évvel később, a 19. század közepén Erdély már egyértelműen román többségű volt,¹⁵ és az arányok lényegesen az Osztrák–Magyar Monarchia felosztásának időpontjára sem változtak meg.

4. Az erdélyi reformkor

Míg Magyarországon a reformkor kezdete a történelmi tények és a hagyományok tükrében jól meghatározható,¹⁶ Erdélyben a datálást több tényező is nehezíti. Az 1791-es országgyűlés eredményei ugyanis még a magyarországinál is markánsabbnak tűnnek, ugyanakkor Ferenc király (nagyfejedelem) uralkodása is nyomasztó hatásokkal járt. Ez idő alatt nemcsak az országgyűlést nem hívták össze – amelyről éppen 1791-ben mondták ki,¹⁷ hogy évente össze kell ülnie –, de az udvar a kulturális kezdeményezéseket is „agyoncsapta”,¹⁸ amelyeket egyébként Magyarországon – talán József nádor ráhatásának is köszönhetően – átengedett. Erdélyben azonban a rendeknek nem volt ilyen egyezményi képviselője, aki az ügyeket közvetlenül a Habsburg családon belülre „vihette volna”. Maguk a hatalomgyakorlás részét képező rendek is máshogy néztek ki, mint az anyaországban. Létszámban kisebbek, bir-

tokban szűkebbek voltak, ugyanakkor e csoporton belül a magyarság annak ellenére is dominált, hogy tartományi szinten már kisebbségbe szorult. Ez a magyar vezetőréteg adta az erdélyi reformmozgalom három jellegzetességét. Egyrészt ez kezdettől fogva tüntetően magyar volt nyelvében és szokásaiban, hiszen a hagyományait a birtokos nemesség egészen Erdély megalakulásától kezdve híven őrizte,¹⁹ másrészt – szétszórt birtokainak köszönhetően – nem egy-egy megyében, hanem a tartomány nagy részében képes volt megjeleníteni és szervezkedni. Harmadrészt pedig e csoportot birtokainak egy része – és rokonsága is – Magyarországhoz kötötte, így egyszerre lehetett jelen mindkét reformmozgalomban. Fentiek miatt tehát kimondhatjuk, hogy az erdélyi reformmozgalom kezdettől fogva magyar dominanciájú, kis létszámú (néhány emberből állt csupán), és – amint a körülmények ezt lehetővé tették – mintaként mindig a magyarországi mozgalomra tekintett, és ahhoz is mérte saját eredményeit.

4.1. A reformkor kezdete

Az 1791-es erdélyi országgyűlés jelentősége miatt felmerülhetne, hogy az erdélyi reformkor kezdetét rögtön ennek összehívásától számítsuk. Ellene szól azonban, hogy Erdélyben az egyeduralom²⁰ időszaka is hosszabbra nyúlt, mint Magyarországon. Két lehetőség kínálkozik: *a)* a reformkorról többszakaszos időszakként beszélni; *b)* a reformkor kezdetét egyetlen eseményhez kötni. Az előbbi esetben a reformkor első időszaka 1790–1794-ig tartott, amelyet 1794–1834 közötti „hosszú csend” időszaka követett. A harmadik fejezet, a reformkor második időszaka az 1834-es kolozsvári országgyűléssel vette kezdetét – amely a korszak vezéralakjának, Wesselényi Miklósnak a fellépéséről is nevezetes, és egészen az 1848-as országgyűlés berekesztéséig (1848. július) tartott. Ha viszont a reformkor kezdetét egyetlen eseményhez kellene kötni, akkor arra Wesselényi Miklós *Balítéletekről* c. könyvének 1833-as megjelenése lenne a legalkalmasabb, amelyben a tehetséges politikus meghirdette az erdélyi reformmozgalom programját, és összefoglalta annak követeléseit. Lentebb látni fogjuk, hogy e reformkor egyetlen főszereplője Wesselényi Miklós volt, azonban meglátásai nem csupán a korszak politikai küzdelmeit idézik fel, hanem a jövőhöz is szólnak, amennyiben egy toleráns és többnemzetiségű Erdély mellett foglalnak állást.²¹ Mindenekelőtt Wesselényi személye és szerepe miatt úgy tűnik, hogy a reformkor kezdeteként egyetlen dátumot, méghozzá 1833-at lenne érdemes meghatározni.

4.2. Képviselők és vezérek

Wesselényi főszerepe nem volt előre megírva. Az erdélyi származását mindig büszkén emlegető Kölcsey Ferencet,²² akiről kevésbé ismert, hogy nemcsak költő, hanem politikus, a pozsonyi diéta egyik óriása is volt, 1838-ban elragadta a váratlan halál, így Erdélyben Wesselényi egyedül maradt – és ez törekennyé tette a mozgalmat. Amikor

ugyanis a bárót sikerült a pástról előbb egy perrel, majd börtönnel, végül egy külföldi gyógykezelés engedélyezésével eltávolítani, a mozgalom előretörése lelassult, illetve rövid időre meg is állt. Nem azért, mert mások nem vettek fel az ő kezéből kicsavart zászlót, hanem azért, mert Wesselényi tudásban, tekintélyben és munkabírásban is messze kimagaslott, még legkiválóbb kortársai közül is.²³

A mozgalom élvonalában, de mégis a második sorban a legkiválóbb erdélyi nemesi családok képviselői is megtalálhatóak – közöttük a román származású Kendeffy, illetve Jósika családok tagjai is. A legfontosabb személyek Kemény János, Kendeffy Ádám, Szász Károly, Teleki Domokos, Kemény Dénes és Veér Farkas voltak, amely jelzi, hogy a mozgalom bázisát az erdélyi fő- és közép-nemesség adta. Két vezetőt külön is meg kell említeni: Bethlen Jánost – a későbbi, nemzetközi mércével mérve is jelentős államférfinak számító magyar miniszterelnök, Bethlen István (1874–1946) nagyapját –, illetve az egyik legjelentősebb romantikus magyar író, Erdély Walter Scottját, Jósika Miklóst.

Miután egy szűk csoportról volt szó, itt nem lehet elkülöníteni a reformerek több nemzedékét – mint Magyarországon az 1790-es években született Széchenyit, az 1800-as évek elején született Kossuthot vagy Deákot és az 1810-es években született Eötvös Józsefet. Erdély vonatkozásában ezért talán helyesebb lenne a reformmozgalom három, egymást követő vezéralakjáról beszélni. Ha így nézzük, az első generáció legkiemelkedőbb képviselője az id. Wesselényi Miklós (1750–1809) volt, a második vezéregyéniség az ifj. Wesselényi Miklós (1796–1850), míg az erdélyi reformmozgalom utolsó nagy alakjaként Mikó Imrét (1805–1876) nevezhetjük meg, aki végül a kiegyezést követően az Andrássy-kormány (1867–1871) minisztere lett.

5. Az erdélyi reformkor országgyűlései

5.1. Az első fényugár – az 1790–1791. évi kolozsvári országgyűlés

Erdélyben – akárcsak Magyarországon – a 18. század második felében csak „mutatóba” tartottak országgyűlést, a közép-európai felvilágosult abszolútizmus nagy alakjai, Mária Terézia (1740–1780), illetve II. József (1780–1790) – félretéve a rendi alkotmányt – elsősorban rendeletekkel kormányoztak. Erdélyben 1761 után – amikor Nagyszombenben ültek össze²⁴ – 1791-ben tartottak legközelebb országgyűlést. Ez zaklatott körülmények között tanácskozott, ugyanis 1790–1792 között három uralkodó (nagyfejedelem) váltotta egymást a trónon, a távoli Bécsben.²⁵ A három évtizedes szünet a hatalmat az uralkodóval közösen gyakorló²⁶ rendeken is nyomot hagyott, és itt is új generáció lépett fel. Értelemszerű, hogy az elsők között a sérelmeket kellett napirendre venni, ám meg kellett találni a fő témákat is.

A rendek részéről az egyik – azonnali – követelés az államszervezet törvényes működésének helyreállítása volt. Ebbe itt beleértették a magyar nyelv szerepének helyre-

állítását is, hiszen egészen az 1760-as évekig ez volt az állami szervek hivatalos nyelve. Nyilvánvalóan szerencsés egybeesés, hogy ebben az időben Erdély főkörmányzója a régi magyar főnemesi családba tartozó gróf Bánffy György (1746–1822) volt, aki az alkotmányosság helyreállítására tett erőfeszítéseket személyesen is támogatta. Így történhetett, hogy a rendek „Erdély alkotmányának kivonatát lehelték bele... a törvényekbe.”²⁷ Ennek köszönhetően születtek azok a törvények, amelyek az Erdélyi Nagyfejedelemséget működésének utolsó időszakára *de facto* írott alkotmánnyal rendelkező állammá tették. Az már más kérdés, hogy a saját maga által jóváhagyott szabályokat maga az uralkodó tette félre – előbb 1811 és 1834 között hallgatólagosan, majd 1849–1867 között erővel és nyíltan.

Az államszervezetre vonatkozó, valóban előremutató jogalkotás²⁸ mellett az országgyűlés ekkor még főként a nemesi előjogok biztosítására összpontosított.²⁹ Am már itt megjelent a reformkorszak egyik fő követelése, a Magyarországgal való egyesítés gondolata is, nem függetlenül a magyarországi politikai követelésektől, amelyek tekintetében Kölcsey később úgy fogalmazott, hogy „Magyarországon 1715-dik évtől kezdve 1832-dikig alig múlt el országgyűlés, mellyen az Erdélyre s Részekre nézve fennálló országos kívánat szóba nem hozatott.”³⁰ A másik fontos ügy, a jobbágykérdés,³¹ ekkor még csak deklarációk szintjén jelentkezik, és a következő – eredmény nélküli³² – országgyűléseken (1792, 1794–1795, 1809, 1811) is elsősorban az uralkodót foglalkoztatták. Erdélyben ugyanis a Mária Terézia nevéhez fűződő jobbágyi teherrendezés csak deklarációk szintjén maradt, és a későbbi uralkodók alatt (II. József és I. Ferenc) sem sikerült lényegi előrelépést tenni.³³ Az 1791. évi országgyűlés ugyan eltörölte a jobbágy elnevezést, és lazított a röghöz kötöttség évszázados szabályain, de csupán az irányt jelölte ki, az érdemi intézkedésekkel adós maradt.³⁴

Végül érdemes megemlíteni, hogy Erdélyben – csak úgy, mint Magyarországon – az 1791-es országgyűlés bizottságokat küldött ki egy modernizációs intézkedéscsomag összeállítására érdekében. A hét bizottság munkálata – amelyet az 1840-es években tárgyalt csak érdemben az országgyűlés – „együttesen reális képet ad az erdélyi politikai elit nézeteiről. Reménytelen egy helyben topogás az úrbér kérdésében, messzelátó, de kivihetetlen tervek a gazdaságpolitikában, jozefinista örökség vagy semmitmondás a közigazgatás kérdéseiben...”³⁵

5.2. Az 1834–1835. évi kolozsvári országgyűlés

Annak ellenére, hogy 1791-ben törvény mondta ki, hogy országgyűlést évente kell tartani (Magyarországon ez majd csak 1848-ban lesz törvényé³⁶), a következő két évtizedben csupán három, kisebb jelentőségű diéta ült össze, s utána, közel negyed századon át újra csend honolt, ám e mögött nem a felvilágosult abszolútizmus türelmetlensége, hanem a felvilágosodással és a nemzeti mozgalmakkal szemben bizalmatlan uralkodó, I. Ferenc (1792–1835)

gyanakvása állt, aki az új eszmékben a Habsburg Birodalom létezésére is veszélyes zsarátnokot látott. Nemcsak az országgyűléseket, hanem általában a gyűléseket, ehhez kapcsolódóan például az egyesületek működését is tiltani vagy akadályozni próbálta – mégpedig eredményesen, mert itt például nem sikerült sem a Múzeum, sem egy nyelveművelő társaság megalakítása (amelyet viszont korábban Magyarországon engedélyeztek).³⁷ A korszellem azonban – nem függetlenül az 1825 után megélnéklő magyar közélettől – már az 1830-as években betört Erdélybe:³⁸ Kolozsváron már 1813-tól működött az Erdélyi Magyar Színház, és az 1830-as években több társaskör is alakult, az úri házakban irodalmi szalonok nyíltak.

Az 1834-es országgyűlés összehívására ebben a pezsgő és már alaptól elégedetlen hangulatban került sor, ugyanis az uralkodó eleget akart tenni „az 1791. évi 20. törvény-cikknek, amely a fő sarkalatos hivataloknak a Karok és Rendek által való választását szabta meg.”³⁹ Már az összehívás hírére megindult a politikai küzdelem. A meghívóból kihagyták az ellenzékiek egy részét, ugyanakkor a vármegyék felszólították a tisztségviselőket, hogy mondjanak le tisztségükről, hiszen azokat az országgyűlés döntése nélkül, törvénytelenül bitorolják. Súlyosbította a konfliktust, hogy a kormányzat tulajdonképpen 1761 óta (vagyis akkor már több mint 70 éve!) az országgyűlés megkérdezése nélkül újonozott, illetve vetette ki az adókat. Az először ez alkalommal összeálló ellenzék elsődleges követelése tehát a törvényesség helyreállítása volt, amin az államszervezet jogszerű működésének biztosítását értették. Második helyen azonban – nem függetlenül az ekkor már közkezen forgó magyar vonatkozású könyvektől, mint Széchenyi három munkája,⁴⁰ Wesselényi 1833-ban megjelent műve,⁴¹ illetve Bölöni Farkas Sándornak az Egyesült Államok államszervezetét és működését is bemutató utleírása⁴² – azonban az emberi és polgári jogok álltak, s azon belül is a sajtószabadság. Wesselényi ugyanis – nyilván Kossuth és Kölcsey pozsonyi tevékenységének ismeretében – országgyűlési tudósításokat követelt, a közélet hiteles tájékoztatását, s ehhez saját költségén szerzett be nyomdagépet. Az erdélyi ellenzék sajátos és törekeny helyzetét jelzi, hogy 1835 elején a kormányzat a nyomdát lefoglalta, az országgyűlést pedig berekesztette. Az uralkodó azonban nem állt meg itt, mert a királyi leirat egyúttal teljhatalmat adott a királyi biztosnak, ami egyet jelentett az alkotmány felfüggesztésével. Pár héttel később pedig perbe fogták az ellenzék vezérét, Wesselényi Miklóst is, akit ezáltal évekre el tudtak távolítani a közéletből, és ezzel az erdélyi reformellenzéknek több évre sikerült jelentősen meggyengíteni.⁴³

Az 1834–1835. évi országgyűlés – annak ellenére, hogy konkrét eredményeket nem tudott felmutatni – a reformmozgalom zászlóbontását jelentette, egyúttal pedig Wesselényi vezérként való fellépésének kezdetét is. Wesselényi eltávolítása szintén kulcsfontosságú: a kormányzat úgy ítélte meg, hogy ami kicsiben sikerült, nagyban is működhet, és pár évvel később Magyarországon hasonló módon járt el az egyre népszerűbbé váló Kossuth Lajossal szemben.⁴⁴

5.3. Az 1837–1838. évi nagyszebeni országgyűlés

„Mély csendesség ülte meg Erdélyt Wesselényi bűnperei nyomán. Királyi biztosi diktatúra következett.”⁴⁵ Estei Ferdinánd főherceg, királyi biztos 1837-ben országgyűlést hívott össze Nagyszebenbe. Ez az országgyűlés arról volt leginkább nevezetes, hogy az ellenzék – visszavágva az 1834-es országgyűlés berekesztéséért – kisebbségből buktatta meg a főherceget. Az országgyűlés legfőbb követelése az alkotmány helyreállítása és a jogsértések orvoslása volt. Itt már azonban előkerült – az 1832–1836. évi pozsonyi országgyűlésen alkotott törvénnyel kapcsolatban⁴⁶ – az unió kérdése is, ám e tekintetben a rendek – mint egykor, 1791-ben – nem mertek előrébb lépni. A nemzetiségi ügyek megjelenése a nemzeti ébredés kezdetét jelzi, így felmerült a magyar hivatali nyelv visszahozatala a törvények megszövegezésekor, illetve a görögkeleti vallás egyenjogúsítása.⁴⁷ Újra előkerülnek az 1791-es bizottsági munkálatok; ezek tekintetében öt új bizottság alakítását tartanak szükségesnek – ám a jobbágyi terhek rendezése tekintetében még a Magyarországon már évtizedek óta létező szabályok átvételétől is megriadnak.⁴⁸

5.4. Az 1841–1843. évi kolozsvári országgyűlés

Az 1841-re összehívott országgyűlésen látszólag a régi problémák maradnak a középpontban, vagyis mindenekelőtt a törvényesség helyreállítása, de az új témák mögött már a változások szele érzékelhető. Az új témák részben már ismertek, hiszen a magyar nyelv hivatalossá tétele, illetve az erdélyi kulturális intézmények megalapítása már korábban is előkerült, de a megvalósítás most már nemcsak a kormányzaton, hanem a rendek egyikén, az erdélyi szászokon bukik el, akik egyre inkább teljes autonómiát követelnek, és nem csupán a másik két rend, a magyarok és a székelyek, hanem a saját területükön (Királyföld) élő románok kárára is.⁴⁹ A nemzetiségi ébredés azonban egyes ügyekre pozitív hatást is gyakorol. A németek (szászok) elzárkózása a magyarokat a románok felé közelíti, ami egyrészt a sérelmeik felkarolását jelenti, másrészt viszont Wesselényi koncepciójának megerősödésével jár, amely jogkiterjesztés révén Erdély valamennyi lakosát teljes jogú állampolgárrá tenné. „Nyerjenek törvényes úton törvényes polgári jogokat s törvényes szabadságot azok is, kiktől azt eddig szűkkeblűség s rövidlátás megvonta... Polgári jogok és törvényes szabadság olyan, mint az áldott napfény, mely minket nem melegít jobban azért, ha másuttól elzárunk...” – idézi Wesselényi 1842-ben írt egyik levelét Sándorfy Kamill.⁵⁰

A jogkiterjesztést a volt jobbágyok – akik között a magyarok, szászok és románok egyaránt megtalálhatóak – terheinek rendezésével kellene kezdeni, de ettől eddig valamennyi országgyűlés visszahőkölt. Mostantól azonban az ellenzék egyik vezérmondata az lesz, amit Kemény Zsigmond 1842-ben az *Erdélyi Híradó*-ban megfogalmazott: „Kettő kell Erdélynek, rögtön úrbér, mielőbb unió.”⁵¹

Az úrbériség tehát az első lépés, de maga után vonja az összes többi, amelyekkel már 1791-ben elkezdtek foglalkozni a bizottsági munkálatok. A második lépés pedig ennek a modernizációs csomagnak a letárgyalása, az adózás, a kereskedelem, a közlekedés, az oktatás kérdéseinek rendezése. Végül itt az unió is, amely innentől fogva egyre inkább központi kérdéssé válik, hiszen a konzervatív többség ellenzi, az ellenzék pedig – ahogy a rendi modell működését a nemzeti ellentétek egyre jobban szétfeszítik – egyre fontosabbnak tartja.⁵² A kimenetelt az országgyűlési erőviszonyok már előre jelzik: az ellenzék erejéből – kisebbségből – csak jelzésekre futotta még úgy is, hogy 1842-ben az új főkormányzó, a kiváló történész Teleki József (1790–1855) személyében nem várt támogatót kapott. Teleki – némileg Bánffy kiegyensúlyozó taktikáját felelevenítve – nem erővel, hanem tárgyalással próbált meg eredményeket elérni, és ez több esetben sikerült is neki. A nyelvkérdést például így sikerült egy kompromisszummal elrendezni (ebből lesz az 1847. évi I. e. tc.), de egyebekben az országgyűlés csak szerény eredményeket tudott felmutatni.⁵³

5.5. Az 1846–1847. évi kolozsvári országgyűlés

Bár az 1841-es országgyűlés nem hozott áttörést, Erdély közléte lázasan készült a folytatásra. A megyegyűléseken egyre sokasodtak a modern követelések. Ilyen például az aktív választójog kiterjesztése,⁵⁴ a titkos szavazás bevezetése az országgyűlésen,⁵⁵ a nagybirtokok felszámolása,⁵⁶ egy műegyetem felállítása,⁵⁷ a vasútépítések⁵⁸ megkezdése,⁵⁹ a telekkönyvi rendszer bevezetése⁶⁰ és általában egy modern erdélyi törvénygyűjtemény összeállítása.⁶¹ Már nem elégednek meg egyes elemek modernizálásával,⁶² hanem magát az igazságügyi rendszert akarják megjavítani. Ennek keretében követelik például a bírósági rendszer reformját vagy a bírói összeférhetetlenség szabályozását.

Az új országgyűlés 1846 őszen ült össze, és központi kérdésként a jobbágyság helyzetével foglalkozott. A témaválasztásban a pozsonyi magyar országgyűlés eredményei mellett nemzetközi események is befolyásolták. Nevezetesen az 1846-os galíciai parasztfelkelés, illetve a cár ugyanazon évben kibocsátott rendelete, amelyben a lengyel parasztok terheit rendezni kívánta.⁶³ Nem túlzás tehát azt állítani, hogy az erdélyi rendek elsősorban a külföldi események láttán kezdtek el az erdélyi úrbérendezéssel foglalkozni. E tekintetben az országgyűlés látszólag sikeres volt, hiszen több törvény is (1847. évi III–XV. e. tc.) született, ám – mint az események alakulása megmutatta – ezek már nem voltak elégségesek az 1848-ban kirobbant – nemzetiségi színezetű (és leginkább a magyarokat sújtó) – felkelések⁶⁴ megakadályozásához. Míg a magyar ellenzék Pozsonyban ekkor már a kötelező örökváltság – vagyis az állami kártalanítás melletti jobbágyfelszabadítás – mellett érvelt, Erdélyben ez még csak az ellenzék követelése között jelent meg,⁶⁵ az országgyűlés többsége⁶⁶ viszont nem támogatta, ahogyan az úrbér tekintetében is a földesuraknak kedvezőbb megoldások mellett szavazott.⁶⁷

A másik kiemelt kérdés az unió ügye volt, amiről itt már kiderült, hogy ez nemcsak politikai szinten hoz megosztottságot a kormányzat és az országgyűlés között, hanem végzetes szakításra vezet majd a különböző nemzetiségek között, hiszen e tekintetben – látszólag – eltért a magyarok, románok és szászok érdeke. Azért fontos kiemelni, hogy csak látszólag, mert a későbbiek során ezeket az érdekeket még össze lehetett volna egyeztetni, de erre majd csak évtizedekkel később történtek komolyabb kísérletek, amelyek akkor már későinek bizonyultak.

Az országgyűlésen sor került a rendszeres bizottsági javaslatok egy részének tárgyalására is, így – ahogy Magyarországon már egy évtizeddel korábban – itt is megvitatták a közlekedés modernizációjához szükséges előfeltételeket. Jóval fontosabb azonban a közteherviselésről folytatott vita. Ennek eldöntése az országrész jövőjét érinti, hiszen „[h]a azt akarjuk, hogy az ipar és kereskedelem nálunk virágozzék, és ebből eredő anyagi és szellemi jólét lábra kapjon, hogy nálunk is vasutak, szabályozott vizek és más közlekedési eszközök, mint a művelt külföldön, létrejőjenek, ha azt akarjuk, hogy nemzetünk erős, nagy és a külföld előtt tiszteletes, királyunk pedig trónjában hatalmas és dicső legyen, akkor adózzunk...” – foglalták össze a teendőket 1847 tavaszán, Alsó-Fehér vármegye közgyűlésén.⁶⁸ Hasonlóan fontos a nem nemesek perképessége ügyében született törvényjavaslat (az 1847. évi XVI. e. tc.), amely ugyancsak rést üt a nemesek addigi kiváltságain. Az országgyűlés ismét foglalkozik katonai ügyekkel, és pedig lényegi kérdésekkel, így az újoncoszás módjával és a szolgálati idő hosszával is (1847. évi XX–XXI. e. tc.). Szóba kerülnek a kulturális ügyek is, így a nemzeti színház, a múzeum, egy új országgyűlési épület, valamint az oktatás helyzete – de ezek ügyében sem ekkor, sem a következő országgyűlésen nem született döntés.

5.6. Az 1848. évi kolozsvári országgyűlés

5.6.1. Az országgyűlés összehívása

Az 1846–1847. évi országgyűlés berekesztésekor, 1847 novemberében úgy látszott, hogy az országgyűlés évtizedek helyben topogása után megmozdult, méghozzá mindkét kulcskérdésben: az úrbér tekintetében óvatosan, de előre, az unió kérdésében pedig határozottan visszafelé. Az Erdély határain kívül zajló történelmi események azonban minden korábbi vitát és küzdelmet zárójelbe tettek, és ellenállhatatlan erővel maguk jelölték ki az új irányokat.

Az országgyűlés még együtt ült, amikor 1847 nyarán Pesten megjelent az *Ellenzéki Nyilatkozat*, amely „Erdélyt is felvillanyozta”.⁶⁹ 1848 őszén pedig megkezdődött Pozsonyban az országgyűlés, és már a lényegi reformokról: közteherviselésről, jobbágyszabadságról és az ösiség eltörléséről tárgyalt. Ezek a hírek szinte azonnal elérték Erdélyt, ahol a megyékben és székekben megvitatták, majd pedig határozatot is hoztak „az unió, a közteherviselés, a jobbágyszabadság mellett.”⁷⁰ 1848 elején

pedig már nemcsak Magyarország, hanem Nyugat-Európa is megremegett. Februárban kitört a francia forradalom, március elején pedig Kossuth Lajos – megértve az idők szavát – „Ausztria számára alkotmányt, Magyarország számára felelős minisztériumot követel”.⁷¹ Sőt, március közepén már a kerületi ülésen indítványozza, hogy a pozsonyi országgyűlés kérje fel az uralkodót az erdélyi országgyűlés összehívására.⁷² Erdélybe ezek a korábban elképzelhetetlen hírek március második felében egymás után érkeznek meg. A március 13-i bécsi és a március 15-i pesti forradalom hírére 1848. március 21-én, Kolozsváron városi gyűlést tartanak, ahol az országgyűlés összehívását, és – többek között – az unió kimondását követeli a „roppant néptömeg”.⁷³ Március végén pedig az ellenzék követeket küld az unió megvalósítása érdekében a pozsonyi országgyűlésre. Ugyanakkor Wesselényi Miklós újságcikkben áll ki az unió és a jobbágyszabadság érdekében.⁷⁴ Az unió – mint Wesselényi április elején Kossuthnak meg is írja⁷⁵ – már a konzervatív párt képviselői szerint is elkerülhetetlen.

Az események szinte egyidejűleg zajlanak. „Március van Kolozsvárott épp úgy, mint Pozsonyban, és mindkét helyen lázas izgalom fűti ezt a hónapot” – írja Sándorfy Kamill,⁷⁶ és valóban: március második felében és április elején Pozsonyban az országgyűlés megalkotja az áprilisi törvények néven ismert törvénycsomagot.⁷⁷ Az uralkodó az áprilisi törvényeket 1848. április 11-én szentesíti – köztük az Erdélyre vonatkozó törvényeket is, amelyek a Részek és Erdély egyesítéséről (1848. évi VI–VII. tc.), valamint a választójog biztosításáról (1848. évi V. tc.) szólnak. Ezen törvények alapján az egyesülés egyébként végrehajtható lett volna,⁷⁸ de az erdélyi reformellenzék követelésére Erdély kormányzója május végére összehívta az országgyűlést.

5.6.2. Az országgyűlés törvényei

A kormányzó 1848. április 10-én kelt felhívása és az országgyűlés május 29-i megnyitása között több mint másfél hónap telt el. Ezalatt megindult a szervezkedés a bécsi kormányzat és a nemzetiségi vezetők között,⁷⁹ amelynek nyomán Erdély az év második felére polgárháborúba süllyedt.

Az 1848. május 5-én kelt királyi leirat a következő – tulajdonképpen a reformellenzék követeléseit elfogadó – tanácskozási pontokat rögzítette az országgyűlés számára: *a)* döntés az unió tárgyában; *b)* úrbéri viszonyok megszüntetése a földesurak kártalanítása mellett; *c)* közteherviselés kimondása; *d)* románság számára a polgári és vallási jogok biztosítása; *e)* sajtószabadság biztosítása.⁸⁰ Az országgyűlés e tárgyakhoz kötvé volt, de mire az országgyűlés megnyílt, a történelem már ezeken a követeléseken is túllépett. Miért? Mert az áprilisi törvények ezeket a kérdéseket már a teljes, egyesült országterület vonatkozásában rendezték, illetve rendezni kívánták. Az erdélyi országgyűlés egyetlen feladata tehát az unió kimondása lehetett – hiszen ezt az áprilisi törvények is előírták számára⁸¹ –, és ezt végül maga az uralkodó is belátta, hiszen

az országgyűlést július 11-én azzal oszlatta fel, hogy a rendek Magyarország és Erdély egyesülését kimondták.⁸²

A rendelkezésére álló hat hét alatt a kolozsvári országgyűlés mindenestre próbált megfelelni az uralkodó elvárásainak. Ennek megfelelően: *a)* kimondta az uniót (1848. évi I. e. tc.); *b)* gondoskodott egy választójogi törvény megalkotásáról (1848. évi II. e. tc.);⁸³ *c)* nemzetország felállításáról rendelkezett (1848. évi III. e. tc.), amelyet az uralkodó – aki Magyarországon is féltékenyen óvta hadügyi jogosítványait – később nem hagyott jóvá. Bár az úrbérrel foglalkozó törvénycikkek többségét⁸⁴ (1848. évi IV–V. e. tc.) az uralkodó szentesítette (és kérte is ezek megalkotását), ezekre az áprilisi törvények fényében nem lett volna szükség. Ezt egyébként az országgyűlés a sajtótörvény megalkotásakor maga is felismerte, hiszen az 1848. évi VIII. e. tc. annyit mondott ki, hogy a magyar sajtótörvényt (1848. évi XVIII. tc.) Erdélyben is alkalmazni kell. Ugyanígy járt el az országgyűlés a közlekedési törvény esetében (1848. évi X. e. tc.), ahol pedig jogosan rögzíthette volna a saját követelését, mert az erdélyi és a magyar reformerek vasúti programjában a fővonalak vonalvezetése tekintetében ellentét feszült. Az erdélyi országgyűlés törvényt alkotott továbbá a közös teherviselésről (1848. évi VII. e. tc.), a bevett vallások jogegyenlőségéről, amely közé a görögkeleti vallást is beiktatta (1848. évi IX. e. tc.), illetve egy speciális erdélyi kérdés, a só tekintetében (1848. évi XI. e. tc.), ahol az érdemi döntést végül is későbbre halasztotta.

A törvénycikkek közül szentesítést mindössze négy kapott (I., IV., V. Ferdinánd király, a II. pedig István nádor által).

5.6.3. Az országgyűlés értékelése

Fentiek alapján látható, hogy az utolsó erdélyi reformországgyűlés legfontosabb feladata a magyar országgyűlés által már kimondott unió megerősítése volt, amely körül politikai konszenzus alakult ki, hiszen a magyar király és erdélyi nagyfejedelem, a már hivatalba lépett, Batthyány Lajos vezette magyar kormány, valamint az erdélyi rendek is ezt támogatták. Így született meg – az akkor hatályos anyagi és alaki szabályoknak megfelelően – az 1848. évi I. e. tc., amely az unió kimondása mellett több jelentős megállapítást tett.

Már a *Preambulumban* kimondta a lakosság teljes – „nemzet, nyelv- és valláskülönbség nélkül[i]” – jogegyenlőségét, amellyel véglegesen megszüntette a több mint négy száz éven át változatlan rendi struktúrát, és polgári jogokat adott a jobbágyoknak. Fontos a *Preambulum* utolsó mondatának befejező fordulata is, amely szerint „az ezzel ellenkező eddigi törvények ezennel eltöröltetteknek nyilváníthatnak”. Ezáltal – miután végsőzóra a jogalkotási hierarchia csúcsára került – a jogegyenlőség tulajdonképpen az Erdélyi Nagyfejedelemség egyik alkotmányos alapelvevé vált.

Az 1. § pontosította az áprilisi törvényeknek az Erdély területén lebonyolítandó országgyűlési választásokra vonatkozó passzusát.⁸⁵

A 2. § egy bizottság felállításáról rendelkezett, amely a budapesti kormány Erdéllyel kapcsolatos intézkedéseit és országgyűlési törvényjavaslatait fogja véleményezni. A bizottság két tagja közül az egyik magyar, a másik román nemzetiségű volt.

A 3. § átmeneti szabályozást hozott létre az erdélyi igazságszolgáltatás és közigazgatás szerkezete és működése tekintetében. A szakasz első fordulata kimondta, hogy „Erdélyben a közigazgatás és igazságszolgáltatás szerkezete” és személyi struktúrája mindaddig, amíg a budapesti országgyűlés erről nem rendelkezik, változatlan marad. A szakasz második fordulata az Erdélyi Udvari Kancellária megszűnéséről rendelkezett, amelynek valamennyi hatásköre – „mind polgári-, mind egyházi-, mind kincstári-, mind katonai igazgatás tekintetében és általán az igazgatás minden ágazataira nézve” – az áprilisi törvények alapján létrehozott magyar kormányra száll át.

A 4. § alapján pedig a magyar kormány személyi ügyek tekintetében – kivéve a bírák elmozdítását, amelyre csak a törvényben szereplő okok alapján kerülhet sor – szabad kezet kapott, „a ministeri felelősséggel összhangzásban”.

Laikusként is belátható, hogy az uniótörvény szövege és szerkezete valóságos jogi mestermunka, amely a bizonytalan politikai környezet ellenére is az alkotmányosság és a jogbiztonság érvényre juttatását tartotta legfontosabb feladatának. Külön ki kell emelni, hogy a három rendi nemzet – magyar, székely és szász, de különösen a rendek többségét képező magyarság – képes volt megérteni az új idők szavát, és utolsó intézkedéseik egyikeként lemondott korábbi előjogairól, és rögzítette az abból addig kirekesztettek – legnagyobb részét a románság – jogegyenlőségét! Az utolsó rendi országgyűlés megtartása tehát politikailag lehet, hogy hibás döntés volt, hiszen az általa tárgyalt kérdések végrehajtása a pozsonyi országgyűlésen elfogadott áprilisi törvények alkalmazásával kezelhető lett volna, illetve magának az országgyűlésnek az összehívása is túlzottan sokáig tartott, de kétségtelen, hogy magának az uniótörvénynek a megalkotásával a rendeknek sikerült betetőzni az erdélyi reformkort, és annak valamennyi fontos követelését megvalósítani.

Am fontos, hogy még néhány szót szóljunk a király és a nádor által szentesített törvénycikkekről. Mindenekelőtt a IV. és V. erdélyi törvénycikkről (továbbiakban: úrbéri törvények), hiszen ezek a törvények az uniótörvény preambulumban foglalt jogegyenlőség gyakorlati megvalósításáról: az erdélyi jobbágyság felszabadításáról szóltak. Az úrbéri törvények – amelyek közül az első az alapvető – legfontosabb megállapításai a következők:

a) az 1848. évi IV. e. törvénycikknek már a címe is forradalmi, az ugyanis a jobbágyok által fizetett járadékok kisajátításáról szól (ellentétben az áprilisi törvények (1848. évi XII. tc.) szakszerű fogalomhasználatával, amely az úrbéri járadékok „átváltatásáról” beszél);

b) az 1848. évi IV. e. törvénycikknek a preambuluma tartalmazza a legfontosabb rendelkezést: „Az úrbériségeken... eddig feküdt uriszolgálat (robot), dézma és pénzbeli fizetések e törvény által eltöröltetnek.”

- c) az 1848. évi IV. e. tc. 1. §-a – az áprilisi törvényekkel összhangban – kimondja, hogy a volt földesurak az elvesztett járadékokért állami kárpótlást fognak kapni;
- d) az 1848. évi V. e. tc. tulajdonképpen ennek az állami kárpótlásnak az erdélyi alkalmazására nézve állapít meg néhány irányelvet a budapesti országgyűlés számára;⁸⁶
- e) Az 1848. évi IV. e. tc. legfontosabb szakasza a 4. §, amelynek első mondata így hangzik: „A helységek polgárai (eddigyi jobbágyok és zsellérek) azon telkek és földek használatában, melyek kezökben találtak, bárminő természetűek legyenek is, azok nem fognak bíróság közbejötté nélkül háborgattathatni, sem legeltetési, faizási, nádlási rendes és folytonos eddigi haszonvételeikben megszoríttatni, mindazonáltal, ha valamely telek és föld, melynek természete kérdés alá jött, a következő §-ban irt bíróság elitélése nyomán tiszta majorságnak találtatik; az illető urbér és az elmaradott haszonvételt is megtéríteni köteles lesz.” Ez a törvényhely tulajdonképpen a fennálló helyzetet tekinti kiindulási alapul, ami – Erdély fentebb már említett speciális etnikai és társadalmi összetételére tekintettel – azt jelenti, hogy az utolsó rendi országgyűlés a többnyire magyar nemzetiségű földesurak kezén lévő földek legnagyobb részét a jobbágyság többségét kitevő románság kezére adta. „Erdély jórészt román jobbágysága a negyvennyolcas jobbágyfelszabadítás révén óriási ajándékhoz jutott: 173.781 jobbágytelke 1.615.579 kat. hold terjedelemben saját földjévé változott át, éspedig ingyen.” – summázta egy évszázad távlatából a magyar jogtörténész, Sándorfy Kamill.⁸⁷
- f) Az 1848. évi IV. e. tc. további részei az úrbéri vitás ügyekben döntő bíróság felállításáról (5. §), az úriszék megszüntetéséről (9. §), valamint a sajátos, egyes területekhez vagy népcsoportokhoz kötődő szolgáltatásokról (6. §) rendelkeznek.
- g) Speciális úrbéri rendelkezéseket tartalmazott az 1848. évi VI. e. tc. is, amely azonban nem kapott szentesítést, így formailag csak országgyűlési határozatként vehető figyelembe. Más kérdés, hogy – mint fentebb szóba került – az erdélyi úrbéri törvények általánosságban véve csak irányelvként funghallhattak, hiszen az érdemi döntéseket mindegyikük a budapesti országgyűlésnek tartotta fenn.
- Végül röviden szólni kell az erdélyi választási törvényről (1848. évi II. e. tc.) is. Ez a törvény az áprilisi törvények felhatalmazása alapján készült, az 1848. évi V. tc. ugyan-

„A Redoute épülete Kolozsvárt, a hol az 1848-iki országgyűlést tartották.”
Háry Gyula rajza a Vasárnapi Ujság 1898. május 29-i számában⁸⁹

is azt mondja, hogy „Erdély, ha csatlakozni akar, küld a 7. törvénycikk szerint kebelében felosztott 69 követet.”⁸⁸ Vagyis az áprilisi törvényekkel (1848. évi V. és VII. törvénycikkek) a magyar országgyűlés megteremtette az első népképviselési választás erdélyi lebonyolításának feltételeit. Ehhez képest az erdélyi választási törvény részletekbe menően rendelkezik az aktív és passzív választójog feltételeiről, a választásból kizártakról, az egy választókerületben megválasztott követek számáról. A lényegi rendelkezést itt is a törvény preambuluma tartalmazza: átmeneti, csak az adott választásra szóló törvényről van szó, amely ennek megtörténtét követően hatályát veszti. A törvény 10. §-a a királyi kormányshoz hatalmazza fel a végrehajtási utasítás megalkotására, de saját részletes szabályozásával tulajdonképpen e jog jelentős részét el is vindikálja. Magát a joganyagot tekintve úgy tűnik, hogy az erdélyi választási törvény megalkotására elsősorban a (jog)biztonság kedvéért volt szükség. Bár az erdélyi választások a magyar országgyűlés törvényei és a hivatalba lépett magyar kormány rendeletei alapján lebonyolíthatóak lettek volna, az erdélyi országgyűlés egy szervezetet is alkotott, amely mégis magas szinten (törvényben), ugyanakkor rendeleti mélységben határozta meg a soron következő választás legfontosabb szabályait.

6. A reformkorszak eredményeinek sorsa a magyar szabadságharc bukása után (1849–1868)

A szabadságharc kitörése az áprilisi törvények többségének megvalósításában fennakadást okozott. Így járt az erdélyi reformerek két legfontosabb követelése is: Magyarország és Erdély egyesülésének végrehajtása, hiszen az uniót kimondták, ám a részletszabályok kidolgozása (a közigazgatási és igazságszolgáltatási reform) elmaradt; illetve a jobbágykérdés rendezése, ahol a nyilatkozatok megtörténtek, de a konkrét intézkedésekre, az úrbéri bíróságok felállítására, az állami kárpótlás folyósítására nem került sor.

Ezek a kérdések azonban létfontosságúak voltak, hiszen a mindennapi élet menetét érintették, és megakadályozták az államszervezetben és a társadalomban is. A Habsburgok győzelmét követően tehát a jogalkotást folytatni kellett, és ehhez pedig – első lépésként – a győztesnek meg kellett határoznia a pozícióját a korábban megalkotott joganyaghoz és jogi vívmányokhoz képest. Erdélyben az 1849–1868 közötti időszakban a reformkorszak két legfontosabb követeléséhez a Habsburgok eltérően közelítettek.

Az unió kérdésében, vagyis a közjogi változások tekintetében – annak ellenére, hogy megalkotását 1848 tavaszán az uralkodó (nagyfejedelem) írta elő a rendeknek, és a törvényt szentesítette is – a hatalom tiltó álláspontot foglalt el. Az 1849. márciusi (ún. olmützi) alkotmány még a szabadságharc idején deklarálta az unió megsemmisítését, és orosz katonai segítséggel ennek a politikai deklarációnak sikerült is érvényt szerezni. Az elkövetkező közel

két évtized alatt a Habsburgok célja – az aktuális politikai helyzetnek megfelelő strukturális változások segítségével – az erdélyi különállás fenntartása volt. Ehhez esetenként megpróbálták megnyerni a különböző nemzetiségek, így a románok támogatását is.

A jobbágyfelszabadítás, illetve – szélesebb körben a polgári jogegyenlőség – ügyét azonban a Habsburgok kezdetől felkarolták. Már az 1849. márciusi alkotmány az egyéni szabadságjogok széles körét biztosította a Birodalom minden lakosa – így az erdélyiek – számára. A jobbágyfelszabadítás gyakorlati megvalósítását az uralkodó Magyarországon és Erdélyben is pátensekkel hajtotta végre, annak ellenére, hogy e gyakorlat a hatályos törvényekkel ütközött.⁹⁰

A magyarok – az egységes Habsburg Birodalom létszámra (a németek után) második legnagyobb etnikai csoportja – az osztrák intézkedéseket kezdetől fogva elleleneztek mind Magyarországon, mind Erdélyben. A két teljesen eltérő koncepció (egységes Habsburg Birodalom létrehozása vagy az áprilisi törvények nyomán a magyar különállás elfogadása⁹¹) közül végül a kül- és belpolitikai tényezők együttállásának köszönhetően egy vegyes koncepció került elfogadásra, amely köré mindkét oldalon meg lehetett teremteni a politikai többséget.

Ez a politikai alku biztosította az 1867-es kiegyezés jogi konstrukciójának alapját. Bár belföldön mindkét oldalon végleges rendezésként „somagolták”, valójában egy ideiglenes konstrukcióról volt szó, amelyet az uralkodó személyes meggyőződésből kezdeményezett és kötött, tehát az ő életére szült. Ausztria–Magyarország, az Osztrák–Magyar Monarchia jogi értelemben egy Ferenc József mint uralkodó által teremtett jogi rezsim és politikai termék volt, amelynek keretei között uralkodása második felére gördülékennyé tudta tenni az államügyek intézését, és ezzel lehetőséget biztosított magának és a dinasztijának a nemzetközi porondon való megjelenésre és aktív részvételre.

A kiegyezési alku keretében az erdélyi reformellenzék két legfontosabb követeléséről is megegyezés született. Az uralkodó már 1867-ben hozzájárult⁹² az erdélyi ügyeknek az áprilisi törvényeknek megfelelő átvételéhez.⁹³ 1868-ban pedig ez a (budapesti) országgyűlés megalkothatta azt a részletes törvényt (1868. évi XLIII. tc.), amelynek elkészítéséről eredetileg az 1848-as erdélyi uniótörvény rendelkezett. A jobbágyfelszabadítás és úrbéri kárpótlás ügye tulajdonképpen a belföldi modernizációs intézkedések központi lépésének számított: a telekkönyvezés éppen úgy kapcsolódott hozzá, mint az igazságszolgáltatási reform. Az osztrák megszállás alatt erővel (pátensek útján), jogellenesen megvalósított rendezés tehát maradt, hiszen ennek hatása pozitív volt, mert megkezdte az 1848-as erdélyi országgyűlés deklarációinak megvalósítását. Ennek felismerését követte, hogy a pátensekkel tulajdonképpen sok esetben modern szabályozás érkezett, amelynek megőrzéséhez – akár még módosítások révén is – egyszerre fűződött társadalmi (és politikai) érdek. Ez a tradicionális és a modern joganyagot összeboronáló kompromisszum már a kiegyezést megelőzően megszületett,⁹⁴ és 1867-ben po-

litikai támogatást kapott. Ez is ideiglenes rendezésnek volt azonban tekinthető, de továbblépésre – így például egy új magánjogi kódex megalkotására, amely Erdély parciális jogait felválthatta volna – a magyar jogtudomány erőfeszítései ellenére az első világháborúig nem került sor.⁹⁵

7. Kitekintés – az erdélyi reformkor jogi hagyatéka

Hosszúra nyúlt fejtegetésünk végén néhány kérdésre talán egyértelmű választ sikerült találnunk. Mindenekelőtt arra, hogy létezett-e önálló erdélyi reformkor, és hogy milyen jellemzői voltak. Láthattuk, hogy egy korai fellángolást (1790–1811) követően ez viszonylag későn jelentkezett, és egy kicsiny, jól körülhatárolható csoportra – elsősorban Wesselényi Miklóstra és baráti körére – épült. Ez az etnikailag nagyrészt homogén, magyar nemzetiségűekből álló kör speciálisan erdélyi problémákra keresett megoldásokat, de míg nyelvében és gondolkodásában magyar hagyományokat őrzött, lelkében az egész régió, illetve annak minden lakosa jobblétét és boldogulását kereste. Az erdélyi reformerek rövid, másfél évtizedes működésük alatt a problémakeresés – és megoldás – során főként Magyarországra tekintettek, ezért kapcsolatot kerestek és találtak is a magyar reformerekkel. A két legfontosabb követelésük – amelyekért az országgyűléseken kisebbségben is küzdöttek – egyrészt Magyarország és Erdély egyesülése volt, hiszen a két országot három évszázaddal korábban a kedvezőtlen külpolitikai helyzet – vagyis *vis maior* –, az Oszmán Birodalom megjelenése választotta el egymástól. Másrészt – belpolitikailag – a jobbágyság eltörlését tűzték a zászlajukra, hiszen ez volt a modernizációs csomag alapkérdése: ha Erdély minden lakosa polgárjogokat kaphat, egyúttal polgári kötelezettségeket is vállalhat majd, és az ország fejlődésnek indul.

Wesselényiék emberi és politikusi nagysága abban áll, hogy kezdettől fogva látták, hogy a jobbágyszabadság hosszabb távon az etnikai többségben lévő románságot fogja erősíteni, ők mégis elsősorban az eszmékben hittek,

és egy közös otthont álmodtak Erdélyben a magyarok, románok és németek (szászok) számára. Wesselényi több alkalommal is a magyar–román érdekek azonosságáról és a magyar–román barátság fontosságáról beszélt. Neki köszönhető, hogy 1848-ban, amikor a magyar forradalom napja a Királyhágón átragyogott, a kolozsvári országgyűlés a jogegyenlőség kimondásával kezdte meg a munkáját.

Az etnikailag kisebbségben lévő magyarság 1848-ban lemondott az előjogairól, és utolsó intézkedései egyikeként felszabadította a jobbágyokat.⁹⁶ A jobbágyszabadság révén az etnikailag többségben lévő románság járt a legjobban, a többségében magyar birtokos réteg pedig egyik pillanatról a másikra meggyengült, adómentes és előjogokat élvező csoportból adófizetővé vált, amelynek innentől kezdve töke hiányában kellett volna megmaradt birtokait modernizálnia. Vagyis valószínűleg nem áll túl messze a valóságtól az a megfogalmazás, hogy az erdélyi reformkor két legfontosabb nyertesének a magyarság, illetve a románság bizonyult. Az előbbi megkapta az uniót, az utóbbi pedig a volt jobbági földek döntő többségét.⁹⁷

A mából visszanézve Wesselényi és barátai programja vélhetően az egyetlen, hosszú távon is járható modellt kínálta, mégpedig azért, mert a két legnagyobb számarányú nemzet, a román és a magyar egyaránt nyertesnek érezhette magát benne. Ez a modell azonban a kiegyezést követően több oldalról is sebet kapott: a szervezett földvásárlások a románságot tovább erősítették,⁹⁸ míg az állami kárpótlások elhúzódása a magyarok pozícióit tovább gyengítette. Mindezek ellenére a helyzet mindaddig mindkét csoport számára előnyös maradt, amíg a (bel)politikai megegyezés hiányához egy külpolitikai kényszerhelyzet nem társult. 1848 után hét évtizeddel egy újabb kettős válsághelyzet volt csak képes az erdélyi reformnemzedék koncepcióját megingatni. Ekkor még csak átmenetileg, amit a transzilvanizmus két világháború közti megerősödése jól mutat,⁹⁹ ám 1945 után véglegesen.

A területi változások ellenére Wesselényi – s így az erdélyi reformkor – egyik üzenete azonban máig érvényes: hosszú távú jövő a régióban csak magyar–román barátság keretében képzelhető el.¹⁰⁰ Ehhez pedig mindkét félnek erőfeszítéseket kell tennie.

DOMANICZKY, ENDRE

Im Spannungsfeld von Tradition und Modernisierung Die Revolution des Rechts in Siebenbürgen (1791–1867) (Zusammenfassung)

Die Studie geht der Frage nach, ob aus rechtlicher Sicht von einer eigenständigen Reformperiode in Siebenbürgen gesprochen werden kann, d. h. von einer Periode, in der Gesetze zur Modernisierung der Provinz vorbereitet wurden, und wenn ja, welche waren die wichtigsten Merkmale dieser Zeit. Wie lange hat es gedauert, welche Art von

Gesetzgebung wurde geschaffen, inwieweit wurden andere Lösungen als Vorbilder betrachtet und wer die Urheber dieser Vorschläge waren? Gab es aus rechtlicher Sicht Parallelen zwischen der siebenbürgischen und der ungarischen Reformperiode und was die Botschaft der siebenbürgischen Reformperiode für nachfolgende Generationen ist?

DOMANICZKY, ENDRE

In the grip of tradition and modernisation

The Revolution of Law in Transylvania (1791–1867)

(Abstract)

The study addresses whether from a legal point of view, we can speak of a separate Transylvanian reform era, i.e. a period when legislation was drafted in connection with the modernisation of the region, and if so, what the most important features of this period were. How long did it last, what kind of legislation was produced, to what extent

did they consider other legislations as models, and, in general, who the initiators of these proposals were. It queries whether there were any parallels between the Transylvanian and Hungarian reform periods in legal terms, and what the message of the Transylvanian reform period for later generations was.

Jegyzetek

- ¹ Vö. 1741. évi 18. törvénycikk *Erdélyről, valamint a Magyarországhoz tartozó megyék, kerületek és vidékek visszacsatolásáról és bekebelezéséről*. 1–2. §.
- ² Ez következik a *Hármaskönyv* 2. címéből, amelyben Werbőczy István magyar jogtudós így fogalmazott: „az előbb megnevezett Dalmát-, Horvát-, Slavonországek és Erdély régóta jóváhagyott törvényei és szokásai némely tételekre és czikke-lyekre nézve a mi hazánknak, tudniillik ennek a Magyarországnak törvényeitől és szokásaitól különböznek”. Werbőczy álláspontját a középkori magyar jogszabályok is megerősítik. Vö. például az 1464. évi 13. tc., amelynek tartalma jelzi az országész területi („erdélyi részek”), illetve jogi sajátosságait, amelyek részben az ott élő népek különleges helyzetéből fakadtak. E sajátosságokra az újabb történeti szakirodalomban a „tartományi különkormányzat” kifejezéssel szoktak utalni (köszönöm Oborni Teréz és Rác Balázs ezzel kapcsolatos észrevételeit). Vö. még OBORNI Teréz: *Erdélyi országgyűlések a 16–17. században*. Budapest, 2018. Országház Kiadó, 17–45. p.
- ³ E szerint: „Valameddig pedig a magyar korona ott fenn, nálunknál erősebb nemzetségnél a németnél léssen, és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nekik javokra, oltalmokra léssen.” BOCSKAI István: *Testamentomi rendelése*. Budapest, 1986. Magvető, 15. p.
- ⁴ SÁNDORFY Kamill: *Erdély reformkorszakának jogtörténete*. Budapest, 2000. EFO Kiadó és Nyomda, 69. p.
- ⁵ KÖLCSEY Ferenc: *Históriai vázolatok a két magyar haza egyesülése s Magyarországnak a részekhez való joga felett*. In SZAUDER Józsefné – SZAUDER József (s. a. r.): *Kölcsey Ferenc Összes Művei I–III*. Budapest, 1960. Szépirodalmi Könyvkiadó, (továbbiakban KÖLCSEY 1960.) I/1231. p.
- ⁶ L. pl. román paraszti mozgalmak a 18. és 19. században, százsz autonómiakövetelések, magyar nemzeti követelések, a nyelvhasználat és kulturális intézmények ügye.
- ⁷ SÁNDORFY 2000. 69. p.
- ⁸ Így talán még azt is meg lehetne kockáztatni, hogy e törvény-csomagot alkotmányerejű törvényekként jellemezzük – ahogy egyébként az 1791-es törvényekhez fűzött Előbeszédben maga az uralkodó (nagyfejedelem) is utalt. L. még SÁNDORFY 2000. 248. p.
- ⁹ Részletesen l. BENDA Kálmán: Az 1568. évi tordai országgyűlés és az erdélyi vallásszabadság. *Erdélyi Múzeum*, 1994. 3–4. sz. 1–5. p.
- ¹⁰ L. pl. 1791. évi 11. erdélyi törvénycikk (továbbiakban: e. tc.).
- ¹¹ A magyar többség valamikor a 18. század közepére enyészhetett el, ahogy ez az *Erdély története* c. lexikon alapos adataiból jól dokumentálhatóan kiderül.
- ¹² SÁNDORFY 2000. 48. p.
- ¹³ Újabban erre l. átfogóan KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története I–III*. Budapest, 1986. Akadémiai Kiadó; VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Budapest–Kolozsvár, 2020. HVG–Orac–Forum Iuris.
- ¹⁴ KÖPECZI 1986. II/979. p.
- ¹⁵ Az 1850 és 1910 közötti népszámlálások Erdélyre vonatkozó adatait l. KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, 1989. Akadémiai Kiadó, 494. p.
- ¹⁶ Magyarországon általában az 1825–1827-es országgyűléstől számítják a reformkor kezdetét.
- ¹⁷ 1791. évi 10. e. tc.
- ¹⁸ L. pl. egy erdélyi múzeum megalapítása, illetve egy tudományos társaság felállítása.
- ¹⁹ Miközben Magyarországon a reformmozgalom vezetőinek egy része, köztük Széchenyi István és Batthyány Lajos is csak felnőttként tanultak meg jól magyarul!
- ²⁰ Vagy ahogyan magyar történeti munkákban emlegetik: a ferenცი reakció időszaka.
- ²¹ Vö. részletesen WESSELÉNYI Miklós: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*. Lipcse, 1843. Wigand.
- ²² Származásáról az *Erdély és a Részek ügyében* című országgyűlési beszédének végén így vallott: „Ami engem magamat illet, nekem azon szerencse jutott osztályrészül, hogy magyarországi apának s erdélyi anyának gyermekeként születtem. Én születésemmel fogva bírom a testvérhazák iránti szerelmet, én szívem alatt egybeforrva hordom képeiket; s kínos látnom, hogy ellenséges körülmények miatt egymástól elszakasztva tartatnak. Hitem és vallásom Tek. KK. és RR. ez: mint csak egy istent ismerek az égben: úgy csak egy magyar hazát ohajtok a földön. Kettőben nincs üdvösség!” (KÖLCSEY 1960. II/81. p.). Erdély tekintetében egyik legfontosabb munkáját l. KÖLCSEY 1960. I/1230–1263. p. Vö. még továbbá SÁNDORFY 2000. 255–258. p.
- ²³ Nem véletlenül választotta barátjának egykor Széchenyi István (1791–1860), a legnagyobb magyar, a magyarországi reformerek első nemzedékének vezetője.
- ²⁴ KÖPECZI 1989. 381. p.
- ²⁵ A két város mintegy 700 kilométerre van egymástól, a hírek ekkoriban több hét alatt fordultak meg a két állomás között.
- ²⁶ Vö. 1791. évi 7. e. tc.
- ²⁷ SÁNDORFY 2000. 248. p.
- ²⁸ Vö. 1791. évi 1–15. e. törvénycikkek.
- ²⁹ Vö. 1791. évi 16–18. és 21–22. e. törvénycikkek.
- ³⁰ KÖLCSEY 1960. I/1230 p.
- ³¹ Kölcsey ennek fontosságát 1832-ben máig ható érvénnyel foglalta össze: „a hazafiak most a földbirtok mellett találtattak. Úgy intézni az urbáriumi tárgyat, hogy az adózó nép nagy tömege egyszer már a polgári alkotványba belépjen; s ezáltal az alkotvány hétszázézer puhaság és szegénység által elalja-

- sodott lélek helyett tíz milliom felemelkedhetőt nyerjen: oly gondolat, mi csak egy hazát forrón szerető emberben támadhatott.” (KÖLCSEY Ferenc: *Országgyűlési Napló*, 1832. január 11-i bejegyzés)
- ³² Az erdélyi országgyűlés által elfogadott törvényeket az uralkodónak szentesítenie kellett. Ezt azonban bármikor megtehetette, így például az 1811-es országgyűlésen elfogadott törvények közül 26 évvel (!) később hármat hagyott jóvá – aminek értelemszerűen nem volt érdemi hatása. V. Ferdinánd leiratát l. *Az Erdély Nagyfejedelemség 1834-ik esztendőben Május 26-kára Kolozsvár szabad királyi városba hirdetett Országgyűlésének irománkönyve, 1834. május 28.–1835. február 6.* Kolozsvár, 1834. Az Ev. Ref. Kollégium Könyv- és Könyvnyomó Intézetében, 1834/50. ülés.
- ³³ Vö. Mária Terézia (*Bizonyos Punctumok*, 1769), II. József (1783, 1785) és I. Ferenc (1817–1819). A tervezetekre l. bővebben KÖPECZI 1989. 380–384., 389–401., 403–404. p.
- ³⁴ Vö. 1791. évi 26–28. e. törvénycikkek.
- ³⁵ KÖPECZI 1986. II/1127 p.
- ³⁶ Bővebben l. RUSZOLY József: *Újabb magyar alkotmánytörténet 1848–1949.* Budapest, 2002. Püski, 26–38. p.
- ³⁷ Vö. ARANKA György: *Egy erdélyi magyar nyelvvelő társaság felállításáról való rajzolat a haza felséges rendeihez.* Kolozsvár, 1791. Egy ilyen társaság létrehozásán már Bod Péter magyar református lelkész is gondolkodott, tőle ered az erdélyi múzeum terve is, amelyet 1819-ben és 1829-ben is sikertelenül próbáltak megvalósítani. Arankára l. még JAKAB Elek: Aranka György és az erdélyi nyelvvelő és kéziratkiadó társaság. *Figyelő*, 1884. 161–175., 256–277., 341–368. p.
- ³⁸ Sándorfy Kamill szép megfogalmazásában: „Mire az 1834-es rövid országgyűlés véget ért, Erdély megtelt a modern korszerűséggel, az országgyűlési és vármegyei szólásszabadság, a gondolatszabadság, a sajtószabadság, a jobbágyorszors-javítás, a kultúrafejlesztés, az általános iskoláztatás, a magyar hivatalos nyelv szuverenitása szükségességének mélyeséges átérzésével.” (SÁNDORFY 2000. 376. p.)
- ³⁹ SÁNDORFY 2000. 314 p.
- ⁴⁰ Hitel (1830), Világ (1831) és Stádium (1833) – „...három – / Nem kézzel írt könyv, mely bölcsel, tanít, / De a lét és nemlét közti határon / Egekbe nyúló hármas piramid!” ARANY János: *Széchenyi emlékezete.* (1860)
- ⁴¹ WESSELÉNYI Miklós: *A Balítéletekről.* Lipcse, 1833.
- ⁴² BÖLÖNI FARKAS Sándor: *Utazás Észak-Amerikában.* Kolozsvár, 1834. ifj. Tilsch János.
- ⁴³ A cél nem csak a meggyengítés, hanem a többiek megfélemlítése is lett volna, de az erdélyi ellenzék vezetői nem ijedtek meg, hanem tovább küzdöttek céljaikért.
- ⁴⁴ Az ottani szélesebb nyilvánosságnak köszönhetően az az intézkedése visszafelé sült el: Kossuth mártírrá vált, és egyértelműen megerősödve került ki a perből és fogságból. Az ügyre részletesen l. KOSÁRY Domokos: *Kossuth Lajos a reformkorban.* Budapest, 2002. Osiris.
- ⁴⁵ SÁNDORFY 2000. 373. p.
- ⁴⁶ Vö. 1836. évi 26. törvénycikk Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd Vármegyéknek, és Kővár Vidékének Magyar Ország-hoz való visszacsatolásáról.
- ⁴⁷ Az ellenzék vezérei közé tartozó báró Kemény Dénes (1803–1849) indítványa volt ez.
- ⁴⁸ SÁNDORFY 2000. 399. p.
- ⁴⁹ Más szóval: az 1841-es országgyűlés már az erdélyi nemzeti-ségek ébredését jelzi, amely egyre inkább elnyomja a 19. század elején még minden nemzetiségben meglévő mérsékelt irányzatokat, amelyek nem egymás kárára próbáltak előnyhöz jutni, hanem egy többnemzetiségű Erdély megvalósításában gondolkodtak.
- ⁵⁰ Idézi SÁNDORFY 2000. 502. p.
- ⁵¹ Idézi SÁNDORFY 2000. 496. p.
- ⁵² A magyar reformellenzék egyik vezéralakja, Deák Ferenc a reformerek unióval kapcsolatos álláspontját így foglalta össze Wesselényinek írt egyik, 1844-es levelében: „...a derék Erdély, mikor fog már egyszer valahára a testvérével, Magyarországgal összeformni? Hidd el barátom, mi Erdély nélkül csak fél nemzet vagyunk.” Deák Ferenc 1844. november 27-i levele Wesselényi Miklósnak, idézi SÁNDORFY 2000. 319. p.
- ⁵³ Vö. az 1847. évi törvénycikkek, ugyanis az erdélyi jogszabályok alapján az adott országgyűlésen elfogadott törvények közül az uralkodó az általa jóváhagyottakat a következő országgyűlésen hirdeti ki. Erre bővebben l. SÁNDORFY 2000. 556. p.
- ⁵⁴ SÁNDORFY 2000. 516. p.
- ⁵⁵ Uo. 517. p.
- ⁵⁶ Uo. 525–526. p.
- ⁵⁷ Uo. 513. p.
- ⁵⁸ Erre sokáig kellett még várni, Erdélyben ugyanis – az Arad–Gyulafehérvár vonalon – csak 1868 végén indult meg a vonatközlekedés.
- ⁵⁹ SÁNDORFY 2000. 522. p.
- ⁶⁰ Uo. 514. p.
- ⁶¹ Érdemes megjegyezni, hogy az erdélyi országgyűléseken több kezdeményezés is történt modern kódexek (ezek közül az 1811. évi büntetőtörvény tervezetét László Balázs jogtörténész fordította le latinról (László Balázs: *Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat.* [Jogtörténeti Értekezések 55.] Budapest, 2022. Gondolat Kiadó) megalkotására (a kodifikációs kísérletekre részletesen l. SÁNDORFY 2000. 430–456. p.), valamint a tradicionális jog modernizálására (ezen belül l. például a büntetés-végrehajtás modernizálása; a témával a rendszeres bizottságok is foglalkoztak), illetve magának a hatályos joganyagnak az összegyűjtésére (az erdélyi történeti joganyag vizsgálatához újabban l. FAZAKAS Zoltán József – FEGYVERESI Zsolt – VERESS Emőd (szerk.): *Források Erdély jogtörténetének a tanulmányozásához.* Kolozsvár, 2021. Forum Iuris.
- ⁶² L. pl. az uralkodók reformjait a kínvallatás eltörlése érdekében.
- ⁶³ Idézi SÁNDORFY 2000. 524. p.
- ⁶⁴ Talán nem túlzás úgy fogalmazni, hogy 1848 telére Erdély földjén már polgárháború dúl, amely egészen 1849 nyaráig eltart.
- ⁶⁵ Az ellenzéki báró Kemény Dénesnek, Alsó-Fehér vármegye követének szép megfogalmazásában: „Hogyan lehet feltenni, hogy 2–300.000 nemes földesúri hatalmával soha vissza ne éljen, velük szemben másfél millió nép soha túrlmét el ne veszítse? Ezen nem az úrbér rendezése segít, hanem csak az örökvaltság... Aki az örökvaltság jótékony voltában kételkednék, az a közelebbi évtizedben politikailag aludt... Az úrbér nem végstádium... Minden ország azon mértékben lett nagyszerű, amint a szabad földbirtok tágasb vagy szűkebb körű volt. Nem dobog-e minden ember keble, midőn oly országra gondol, mely más nemzetekkel minden tekintetben versenyezne? Mindezek kulcsa a szabad birtok...” (idézi SÁNDORFY 2000. 541. p.)
- ⁶⁶ Az 1846–1847-es országgyűlés már konzervatív többségű volt, amely képes volt az ellenzéki indítványok leszavazására. Vö. SÁNDORFY 2000. 569. p.
- ⁶⁷ Sándorfy Kamill értékelése szerint: „Másfél évig tartott az 1846-os erdélyi országgyűlés, de szinte egy helyben topogva a követi utasítások ott jórészt meg is 1819. évi Cziráky-féle összeírás alapján kívánták az úrbéri kérdéseket rendezés alá vonni. Holott köztudomású volt Erdélyben, hogy az a jobbágyokra sérelmes volt...” (SÁNDORFY 2000. 549. p.)
- ⁶⁸ SÁNDORFY 2000. 553–554. p.
- ⁶⁹ Uo. 571. p.
- ⁷⁰ Uo. 570. p.
- ⁷¹ Uo. 571. p.

- ⁷² Az unio... *Erdélyi Híradó*, 1848. (március 30.) 340. sz. 1. p.
- ⁷³ SÁNDORFY 2000. 572. p.
- ⁷⁴ WESSELÉNYI Miklós: Az unioról. *Erdélyi Híradó*, 1848. (március 30.) 340. sz. 1. p.
- ⁷⁵ SÁNDORFY 2000. 573. p.
- ⁷⁶ Uo. 578. p.
- ⁷⁷ Amelyre akár egyfajta írott alkotmányként is tekinthetünk.
- ⁷⁸ Ahogy a Részek (Partium) esetében egy 1848. április 23-án kelt miniszteri rendelettel az egyesülést végre is hajtották. A rendelet szövegét I. II. rendelet. *Budapesti Híradó*, 1848. (április 30.) 824. sz. 1. p.
- ⁷⁹ Az erdélyi országgyűlés túl késői kitűzésére már a korabeli lapok is utaltak. L. pl. „Az országgyűlés május 29-kére van kitűzve. Fatális napoknak ennyi idő sok. Aztán hat heti országgyűlés megint féléo, hogy a cél megnehezítették általa, most, midőn kevés az építő elem, több a romboló; s midőn még a régi, a csökönyös elem is a romboláshoz szegődik, csak hogy neheztse az építésnek, a megszilárdulásnak munkáját.” (Nem hivatalos rész. *Pesti Hirlap*, 1848. [április 29.] 35. sz. 1. p.)
- ⁸⁰ Idézi SÁNDORFY 2000. 583. p.
- ⁸¹ Vö. 1848. évi VII. tc. 6. §, amely szerint: „A fennebbi rendelkezés... Erdély hovahamarább összehívandó országgyűlésének megegyezésétől feltételeztetik...”
- ⁸² 1848. évi I. e. tc. *Magyarország és Erdély egyegy alakulásáról*. Befejezés.
- ⁸³ Amit az uralkodó szentesített, de magát a kérdést az 1848. évi V. tc. már rendezte. Miután az 1848. évi I. e. tc. az 1848. évi 5. törvényt pontosította, ezáltal annak hatályát is elismerte, ennél fogva az 1848. évi II. e. tc. megalkotására nem volt szükség. E törvény legfontosabb érdeme, hogy a 2. §-ban kimondta, hogy a bevett vallások közé a görögkeletieket is oda kell számítani!
- ⁸⁴ Kivéve a Királyföldön szedett speciális úrbéri szolgáltatásokról szólót (1848. évi VI. e. tc.).
- ⁸⁵ Vö. 1848. évi V. tc. 5. §, illetve 1848. évi VII. tc. 3. §.
- ⁸⁶ Például, hogy a kárpótlás fedezetül Erdélyben a sójövédelmeket kössék majd le, vö. 1848. évi V. e. tc. 2. §.
- ⁸⁷ SÁNDORFY 2000. 868. p.
- ⁸⁸ 1848. évi V. tc. 5. §.
- ⁸⁹ Kép forrása: *Vasárnapi Újság*, 1898. 22. sz. 370. p., Arcanum Újságok.
- ⁹⁰ Vö. 1791. évi 12. tc. és 1791. évi 8. e. tc.
- ⁹¹ Vagyis a kérdés itt is a mélyebb integráció megvalósítása vagy a szuverenitás megőrzése körül forgott.
- ⁹² Vö. pl. Legfelsőbb kézirat gróf Haller Ferenczhez, az erdélyi udvari kancellária vezetőjéhez, az erdélyi udvari kancellária működésének beszüntetése tárgyában. *Magyarországi Törvények és Rendeletek Tára*. 1867. 11. p.
- ⁹³ Az erdélyi képviselők megválasztását az uralkodó már az 1866-os kolozsvári országgyűlésnek küldött leiratában lehetővé tette. Az erdélyi képviselőválasztás 1866. február-márciusban meg is valósult, és az 1865-ben megnyitott pesti országgyűlésre 1866 áprilisában ünnepélyesen bevonultak az erdélyi képviselők is. „Erdély különállása ezzel a lépéssel valójában megszűnt. Nem egyedül az ottani magyar politikai erők nyomása vitte keresztül az unió ismételt életbeléptetését, hanem a monarchia megszilárdítását célzó kiegyezési tárgyalások sikerének volt elengedhetetlen feltétele.” (KÖPECZI 1989. 488. p.) Azt érdemes megemlíteni, hogy az 1866-os kolozsvári országgyűlés zárásaként „...az elnök még utoljára azzal a kéréssel fordult a szászokhoz és a románokhoz, hogy ne idegenkedjenek az uniótól”. (SÁNDORFY 2000. 856. p.)
- ⁹⁴ Az erdélyi főkormánykezési bizottmány munkájára l. bővebben: SÁNDORFY 2000. 739–791. p., újabban (az Országbírói Értekezlet kapcsán): KÉPESSY Imre: *Az Országbírói Értekezlet története és öröksége*. (Jogtörténeti Értekezések 61.) Budapest, 2023. Gondolat Kiadó.
- ⁹⁵ A kérdésre l. bővebben VERESS Emőd: Kilenç évtized – az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv Erdélyben. In VERESS Emőd (szerk.): *Ad salutem civium inventas esse leges. Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára*. Kolozsvár, 2019. Forum Iuris. 157–171. p.
- ⁹⁶ Vagyis egy év alatt az erdélyi reformerek felnőttek nemcsak a feladathoz, hanem magához a történelmi helyzethez is. Ezért írja találon Sándorfy Kamill, hogy „[a]z 1847. évi erdélyi törvényhozást szinte egy évszázad választja el az 1848. évi erdélyi törvényhozástól”. (SÁNDORFY 2000. 572. p.)
- ⁹⁷ A harmadik nemzet, az erdélyi németek (szászok) egy külön utat választottak, és saját területi autonómiájuk megvalósítását tartották elsődleges céljuknak, amelyet azonban sem a kiegyezést követően megerősödő magyar, sem az első világháború után berendezkedő román állam nem támogatott, sőt, egy idő után nem is tolerált. A koncepció zsákutcás voltára már a kortárs német értelmiség egy része is felhívta a figyelmet, l. például az ismert erdélyi német költő, Adolf Meschendörfer egyik híressé vált versét (*Erdélyi elégia*).
- ⁹⁸ Konkrét adatokra l. BETHLEN István gróf: *Az oláhok birtokvásárlásai Magyarországon az utolsó 5 évben*. Budapest, 1912. Pátria, illetve jogi oldalról l. SÁNDORFY 2000. 866–872. p.
- ⁹⁹ Vö. Kós Károly: Kiáltó szó. Erdély, Bánság, Kőrösvidék és Máramaros magyarságához! [1921]. *Magyar Kisebbség*, 1995. 1. sz. 9–15. p., illetve APRILY Lajos: *Tetőn c. verse* [1923]. Maga a transzilvanizmus – összefüggésben a Balkán-háborúk során megerősödött Románia Erdély iránti érdeklődésének fokozódásával – már az első világháború előtt önálló irányzatként jelentkezett a magyar kulturális életben (vö. ADY Endre: S ha Erdélyt elveszik? *Husadik Század*, 1912. 2. sz. 737–738. p.), a világháborút követően azonban a politikában is hívószóvá vált. Vö. Teleki Pál véleményét is: „Egyaránt van magyar, szász és román transzilvanizmus, erdélyiesség. Idegenek észreveszik ezt, mihelyt Erdélybe jutnak. A homlokunkra van írva, erdélyieknek.” (TELEKI Pál: *Erdély helyzete Magyarországon és Európában*. Budapest, [1941]. [Athenaeum], 6. p.).
- ¹⁰⁰ Wesselényi 1843-as művének (Szózat) egyik legfontosabb üzenete a következő: „Testvéri jobbunk nemcsak kibékülésre, hanem együtti hű munkálásra legyen nekik nyújtva, s nyújtva még azon esetben is, ha ők azt elfogadni nem akarják. Jó szándéknak s őszinte akaratnak folytonos nyilvánítása nem lehet, hogy ha egyszerre nem is, de később bármínő hidegségnek, sőt, ellenséges idegenségnek is jegét fel ne olvassa – nem lehet, hogy bizodalmat ne gerjessen.” WESSELÉNYI Miklós: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*. Budapest, 1992. Európa. 262. p.

